

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са I научног скупа младих филолога Србије одржаног 14. фебруара 2009.
године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

Година I / Књ. 2

Издавач

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Уређивачки одбор

проф. др Милош Ковачевић
проф. др Божинка Петронијевић
проф. др Драган Бошковић
доц. др Маја Анђелковић

Одговорни уредник

доц. др Маја Анђелковић

Рецензенти

проф. др Драган Бошковић
проф. др Александар Петровић
доц. др Катарина Мелић
доц. др Маја Анђелковић

Лектура и коректура

др Маја Анђелковић
мр Часлав Николић

За издавача

проф. Слободан Штепић,
декан ФИЛУМ-а

Технички уредник

Ненад Захар

Штампа

Импрес, Крагујевац

Тираж

300 примерака

Зборник радова са I научног скупа младих филолога
Србије одржаног 14. фебруара 2009. године на
Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година I / књ. 2

Крагујевац, 2009.

Јована ПАВИЋЕВИЋ
Крагујевац

КОНСТИТУИСАЊЕ ТРЕЋЕГ РОДА У ДРАМИ ПСИХОЗА 4. 48 САРЕ КЕЈН

У раду се анализира драма *Психоза 4.48* британског драмског писца Саре Кејн. Основни циљ рада је да укаже на могућност тумачења независно од биографских података аутора и тиме испита начин конституисања субјекта и однос здравља и болести/лудила.

Кључне речи: Сара Кејн, психоза, алтернативна психијатрија, *in-yer-face* театар, перформативни чин, пол, род, субјект

Третирали су ме као лудака, злостављали су ме због најбезазленијег поступка или понашања, због онога што сам причао и мислио, иако се моје понашање није ни мало разликовало од понашања једног глумца, поете, писца, што сам ја, уосталом, и био. Зар писац није онај који, за разлику од других људи, своје идеје и фантазије конкретизује обогаћујући их маштом на интензивнији, срећнији и живљи начин, који преко речи и ритма ствара осећај реалности?

Антоен Арто, *Писма из Рогеза*¹

Разматрањем различитих критичких приступа и анализа књижевних дела често наилазимо на покушаје да се њихов садржај, који најједноставније речено обухвата све сегменте друштвене реалности, сведе на један образац или на просту узрочно-последичну везу чиме се на општем плану конституише одређени тип јединке прихватљиве од стране већине. У том случају, тако замислив и једино могућ свет, представља сваку искључну матрицу наметнуту друштвеним обрасцем. Искључна матрица као перформативни чин, по схватању Џудит Батлер, представља систем правила и вредности као конструкције која је попримила карактер нужности без које је незамисливо функционисање друштвене заједнице.² На пољу односа природе и културе, културна интелигибилност представља норму која се остварује континуираном праксом цитирања. Перформативни чин никада није коначан, довршен, већ се мора схватити као процес у коме кључну улогу носи репетитивност. У складу са тим, свака дискурзивна пракса може се одредити као однос моћи и продуктивних присила које производе различита телесна бића, а закон који се тиме конституише не може се сматрати ефикасним уколико није успоставио подређеност субјекта регулативи.³

1 Антоен Арто, „Писма из Родеза“, у: *Мрежа алтернатива*, приредили Александар Петровић и Лепа Млађеновић, Светлост, Крагујевац, 1987, 7.

2 Џудит Батлер, *Тела која нешто значе*, превела Славица Милетић, Самиздат Б92, Београд, 2001, 31–33.

3 Исто, 13–14.

У покушају негирања искуства која се простиру изван граница дозвољеног и чије присуство може осујетити институционални садржај, регулативна пракса се примењује и на пољу уметности и књижевности. Само разматрање утицаја драмске/позоришне уметности на свест читаоца/гледаоца, а са тим у вези и питања морала и аспеката који су „допуштени“ или „забрањени“ за приказивање у делу и на сцени, представља један вид искључне матрице.

У том смислу, најоштрије полемике су упућене данас не тако неуобичајеном сензибилитету британске драме 90-их година 20. века под именом *in-yer-face theatre*. Сам назив је установио британски драмски критичар Алекс Сирз како би обухватио и анализирао дела која се баве експлицитним обликом вербалног, психичког, сексуалног и физичког насиља на сцени. Таква драмска дела имају за циљ преиспитивање конвенционалних ставова и норми у свету у којем се традиционалне основе моралног доводе у питање. Како Сирз наводи „свака табу-тема представља својеврстан начин заштите од могућих загађења, то јест начин којим се повлачи линија која се не сме прећи“⁴, па се тако дело које директно напада предрасуде друштва, нужно сматра застрашујућим, узнемиравајућим, неподношљивим, и тиме се избегава. Примена система представља одбрамбени механизам који аутоматски одстрањује „аномалије“ и „девијантне елементе“ из видног поља. Само поимање система и норми указује на чињеницу да се одговорност појединца преноси на институцију, која представља легитимно тело које заступа права појединаца који одбијају да чују глас другачијег искуства тиме конституишући поље тела као интелегибилног или одбаченог.

Стављајући акценат на маргинализоване сегменте друштва, Сара Кејн покушава да помери границе прихватљивог, нормалног, људског, природног. Драма *Психоза 4.48* омогућава увид у други свет који је потиснут у подручје забрањеног и ирационалног из сасвим једноставног разлога – јер је окарактерисан као различит, па се драма тако може и тумачити у смислу побуне субјекта против успостављене регулативне схеме. Међутим, досадашња тумачења *Психозе 4.48* јасно указују на немогућност интерпретатора да се одупру биографским подацима ауторке. Чињенице да је Сара Кејн патила од депресије, а да је *Психоза* написана непосредно пред њено самоубиство, често наводе критичаре да дело посматрају као суицидну поруку, чиме се знатно одузима на поетској вредности дела, а доприноси сужавању круга могућих тумачења. Мајкл Билингтон сматра да *Психоза 4.48* ставља критичаре у тешку позицију због немогућности проналажења критеријума за вредновање таквог дела, па ће у складу са тим и поставити питање: „На који начин можете приписати естетску вредност седамдесетпетоминутној самоубилачкој поруци?“⁵. Критички приступ који ово дело разматра као самоубилачку поруку, редукује дело једино на унутарњи израз психичког бола и, иако се исти сматра цен-

4 Aleks Sierz, *In-Yer-Face Theatre*, Faber and Faber, London, 2006, 7–8.

5 <http://www.guardian.co.uk/Archive/Article/0,4273,4035241,00.html>, 29. јануар 2009.

тралним мотивом, занемарује се његова повезаност са другим елементима драме који омогућавају анализу мотива са различитих позиција.

Постоје два блиско повезана аспекта драме која могу указати на проблем тумачења: 1) проблем (не)преводивости и 2) наратолошки приступ, а са тим у вези и појам психозе.

Проблем (не)преводивости пре свега произлази из форме самог текста. Ако се узме у обзир традиционална дефиниција драме као дела писаног за извођење, онда се *Психоза 4.48* никако не би могла сврстати у драмска дела. Кејнова је у свакој драми истраживала могућности драмске форме па тако и *Психоза* не представља изузетак, али у случају ове драме недостатак форме и отвореност дела чине посебан слој сложено структурираних мисли. Нелинеарна структура текста одаје утисак колажа неповезаних мисли чији су делови назначени наглим прекидима/цртама које могу имати функцију интерпункцијског знака. Поред тога што драма не садржи упутства за извођење као ни назначена лица, енглески језик не поседује граматичку категорију рода што даље доприноси потпуној немогућности идентификовања лица које говори. Проблематизовање преводивости дела се такође заснива на употреби кованица и вишезначних мотива и термина којима се служи Кејнова, из разлога што би њихово ближе објашњење у тексту превода било немогуће, а да се читаоцу не наметне потенцијално тумачење.

Упоришне тачке, и то појам хермафродита, евнуха и дисфорије на којима се ово тумачење заснива омогућавају да се нелинеарност мисли у тексту повежу у једну могућу значењску целину. Већ на самом почетку текста ауторка, покушавајући да опише безизлазност из ситуације изазване психичким болом, дефинише себе као хермафродита додељујући му повратну заменицу у облику кованице *hermself* – комбиновањем делова повратних заменица за мушки (*himself*) и женски (*herself*) род. У даљем тексту се у опису исте ситуације служи термином дисфорија чија двозначност може указати на два могућа тумачења. Превасходно значење овог термина је депресеја, па се у складу са тим дело може тумачити у смислу суицидне поруке – због немогућности проналажења излаза из депресивног стања приповедач ће извршити самоубиство. Међутим, овај термин означава и проблем субјекта који произлази из немогућности остварења јединства пола и рода (што је незамисливо па се тиме и уводи у поље настраности), па би се у складу са тим драма могла тумачити као проблем конституисања субјекта и кризе идентитета. Због неусклађености мисли субјекта под утицајем побуне тела, ауторка се афирмише и као евнух – субјекат кастрираних мисли⁶. Концепт евнуха превазилази традиционалну поделу друштва на мушки и женски род, па се тако може дефинисати као *међустане* или *стане* афирмисања оба рода.

При покушају решења проблема наратолошког приступа поставља се питање аутономије ума – да ли дијалози и монолози који се називају у нелинеарној структури дела представљају више репрезентација једног ума или је то више различитих гласова? Одговор проналазимо у самом тексту

6 Sara Kejn, *Sabrane drame*, preveo David Albahari, Jugoslovensko dramsko pozorište, Beograd, 2008, 224.

– ауторка наводи да је она субјекат психотичног ума⁷, па се у складу са тим може дефинисати приповедач у првом лицу. До сада наведени проблематични аспекти драме ће нам у даљој анализи послужити за трансформацију самог термина психозе, тако што се појам психичког бола неће посматрати као узрок самог дела, већ као последица преиспитивања начина којим се одређена тела конституишу као значењска, а друга као одбачена.

Кејнова испитује однос снага између здравља и болести у смислу живота и смрти, духа и тела, при чему је тело оруђе смртности и као такво представља претњу по духовно савршенство а у случају манифестације било какве болести мора се изоловати и метафорично га треба усмртити. Једини могући иденитет који се тиме намеће је идентитет здравог, ефикасног и продуктивног човека. Може се рећи да је појам здравља друштвено условљен – „веза између појма здравља и друштвене нормалности је настала управо идеологијом владајуће класе“⁸. Психијатрија, као институционализован садржај који преузима одговорност субјекта на себе, тежи научној објективности – појединца своди под категорије и приписује му одлике објекта. Објективизацијом се присваја човек који треба да се лечи, његова веза са светом се прекида, а његово тело се посматра само у оквиру медицинског дискурса као болесно. Насупрот традиционалном приступу, који појединца анализира изоловано и статично, развија се антипсихијатрија као алтернатива која ће омогућити маргинализованом субјекту да се супротстави тотализујућој функцији институције и тако избори за своју различитост. Роналд Ленг, енглески психијатар који се често повезује са покретом антипсихијатрије, позива на радикално преиспитивање дотадашњих психијатријских принципа како би се отворила могућност успостављања дијалога међу различитостима и при томе истиче следеће:

Да бисмо га [човека] упознали морамо знати како она или он сам себе доживљава, како саму себе види, шта о самој себи мисли: биће-за-себе; како доживљава себе у свету других, шта она мисли како је други виде: биће-за-друге.⁹

Психијатар у том смислу представља законодавно тело које има за задатак да отклони све опасности и аномалије, чиме се успоставља бескрајан ланац манипулација у име лечења као и немогућност сагледавања истинитих потреба појединца коме је помоћ потребна. У истом смислу, Кејнова испитује концепт објективности и односа институције према субјекту. Психијатријски глас разума јој говори да постоји објективна стварност у којој су тело и ум једно¹⁰ – та регулативна пракса ће произвести подручје ненастањивости тела и у њеном случају такво јединство тела и ума постаје немогуће. Полна разлика се често схвата као последица материјалних разлика које су, након дефинисања, даље обележе-

7 Исто, 194.

8 Лепа Млађеновић, „Солидарност алтернатива“, у: *Мрежа алтернатива*, 22.

9 Лепа Млађеновић, „Неке претпоставке разумевања Роналда Д. Лаинга“, у: *Koraci, godina XIII, knjiga XIII, sveska 1-2*, 1978, 80.

10 Sara Kejn, *Sabrane drame*, 193.

не и уобличене дискурзивним праксама. Тако се категорија пола од почетка схвата нормативном – пол је део регулативне праксе која производи тела којима управља. Материјализација пола спроводи се принудним понављањем одређених пракси које конструишу род. Дакле, род не представља својство субјекта, већ пре одређено друштвено нормирано понашање које субјекат усваја у циљу афирмисања. Под утицајем хетеросексуалне хегемоније род се конституише као мушки или женски чиме се даље укида могућност да се друга тела замисле. Свако одступање од те схеме сматра се подручјем одбаченог тела у којем се не може живети из разлога што „појам одбацивања указује на деградираност или одбаченост у оквирима друштвености“¹¹. Одбачене зоне унутар друштвености, које је искључила психоанализа, субјекат доживљава као сталну претњу, па се тако поље одбачености не може поново конституисати у субјекту а да не запрети психозом.¹² Ако се род сматра конструкцијом која је попримила карактер нужности, онда се тело материјализује посредством продуктивних присила. Али, са друге стране, ако је род конструисан, онда се нужно мора признати безброј начина конструисања рода што даље омогућава редефинисање регулативне схеме унутар ње саме.

У тексту *Психозе* се не може ући у траг јасно дефинисаном телу, то јест тело није материјализовано ни у биолошком ни у културолошком контексту. Осећање срама и очаја попримају телесне сензације које лекари посматрају као пуки објекат, нудећи јој лекове за урођени бол¹³ зарад њеног поновног укључивања у институционализовано поље нормирано од стране „моралне већине“¹⁴. У случају објављивања сопственог доживљаја који се коси са утврђеним, субјекат свесно себе именује/стигматизује/елиминира у друштву, па се стога смешта у простор у оквиру којег се може контролисати. Именовање субјекта као поремећеног реафирмираше га, а појам лудила, у овом случају добија најближе одређење у следећем:

„У случају јаке манипулације доживљајем (...) оно аутентично, неинтериоризовано у људском бићу, спасава се лудилом. Лудило се с тога може посматрати као последњи отпор бића тоталном постварењу. (...) Непризнати доживљај (не-моралан, не-нормалан, без-уман) тек у лудилу има своју легитимност, да би баш тада био проглашен за болест, дисквалификован и уништен психијатријом.“¹⁵

Сара Кејн поставља питање критеријума којима се процењује шта је разумно а шта не у истом смислу као што се Џудит Батлер бави питањем регулативних пракси које конституишу културну интелигибилност и одбаченост. За разлику од психотичног ума који губи сваки контакт са реалношћу, Кејнова посве разумно поставља проблем односа институције и субјекта – једина могућност опстајања субјекта у том односу је да пригрли лажи хроничног лудила разумних¹⁶. Али, у њеном случају, не постоји

11 Џудит Батлер, *Тела која нешто значе*, 15.

12 Исто, 15.

13 Sara Kejn, *Sabrane drame*, 193.

14 Исто, 197.

15 Лепа Млађеновић, „Солидарност алтернатива“, 26.

16 Sara Kejn, *Sabrane drame*, 212.

могућност таквог лека који може приписати смисао животу, већ је неопходно хемијском лоботомијом затворити више функције мозга и избрисати постојећу личност која се није конституисала у оквиру друштвеног обрасца како би се реконституисала и оспособила за живот.¹⁷ Психоза тако може представљати пре колективно стање друштва, које страхује од продирања свега што је недозвољено, него поремећај који је послужио ауторки да изрази сопствени осећај унутрашњег бола. Свака схема, систем представља континуирану шоктерапију у циљу брисања сваког одступања које представља претњу по његов интегритет.

Сваки вид понашања несводивог у јасно дефинисану родну матрицу биће нужно окарактерисан као настран и девијантан, па се тако и различитост Саре Кејн конституише као природна инфериорност на основу хетеросексуалне хегемоније, која своје оправдање има једино у циљу репродукције. Есенцијалистичко схватање концепције рода конституише и тежи јединству истоветности, док њему алтернативно схватање престаје да буде алтернативност уколико се претвори у идеологију. Проналажење неког међу-решења је изгледа једино могуће уколико се отвори могућност дијалога између два екстремна становишта.

Литература:

- Arto, Antoen, *Van Gog, samoubica žrtva društva*, prevela Vesna Cakeljčić, Clio, Beograd, 2001.
- Батлер, Џудит, *Тела која нешто значе*, превела Славица Милетић, Самиздат Б92, Београд, 2001.
- Kane, Sarah, *Complete plays*, Methuen Drama, London, 2006.
- Kejn, Sara, *Sabrane drame*, preveo David Albahari, Jugoslovensko dramsko pozorište, Beograd, 2008.
- Klein, Naomi, *The Shock Doctrine*, Penguin Books, London, 2007.
- Koraci*, godina XIII, knjiga XIII, sveska 1–2, 1978.
- Leing, Ronald, *Jastvo i drugi*, prevela Milica Mint, Svetovi, Novi Sad, 1989.
- Мрежа алтернативна*, приредили Александар Петровић и Лепа Млађеновић, Светлост, Крагујевац, 1987.
- Saunders, Graham, *Love me or kill me: Sarah Kane and the theatre of extremes*, Manchester University Press, 2002.
- Sierz, Aleks, *In-Yer-Face Theatre*, Faber and Faber, London, 2006.
- TkH*, Časopis za teoriju izvođačkih umetnosti, br. 4, tema broja: Novi ples/Nove teorije, Beograd, avgust 2002.
- <http://www.guardian.co.uk/Archive/Article/0,4273,4035241,00.html>, 29. januar 2009.

17 Исто, 203.

**CONSTITUTING THE THIRD GENRE IN SARAH KANE'S DRAMA
4.48 PSYCHOSIS**

Summary

The paper concerns the analysis of the play *4.48 Psychosis* by the British playwright Sarah Kane. The principal aim of the paper is to indicate the possibility of the interpretation of *Psychosis* irrespective of the playwright's biographical facts and thereby to examine the process of the constitution of subject as well as the relation between health and illness/insanity.

Јована Павићевић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82.0(082)
821.09(082)
821.163.41.09"18/20"(082)

НАУЧНИ скуп младих филолога Србије "Савремена проучавања језика и књижевности" (1 ; 2009 ; Крагујевац)

Савремена проучавања језика и књижевности : зборник радова са I научног скупа младих филолога Србије одржаног 14. фебруара 2009. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Књ. 2 / [одговорни уредник Маја Анђелковић]. - Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2010 (Крагујевац : ГЦ Интерагент). - 345 стр. ; 24 cm

Тираж 300. - Стр. 5-6: О другој књизи зборника / уредник. - Аутори: стр. 341-345.
- Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на енгл., франц. или нем. језику.

ISBN 978-86-85991-17-2

а) Књижевно дело - Анализа - Зборници б) Светска књижевност - Зборници
с) Српска књижевност - 19-21в - Зборници

COBISS.SR-ID 173521420